

István Radnai

Dagboek

(fragment)

Penang 7 mei 1914

's Ochtends gaan we nog eens naar de stad om ook bij daglicht een kijkje te nemen. Daarna gaan we naar het agentschap van de Norddeutscher Lloyd waar inschepingskaarten voor Belawan¹ werden klaargemaakt. We wilden ook nog naar de Oostenrijk-Hongaarse consul om ons aan te melden, maar dat is helaas niet mogelijk. De kantoren openen pas om 10 uur. In de haven kijken we geïnteresseerd naar de "wandelende restaurants". Met geoefende hand deelt de eigenaar het eten aan de inlandse gasten uit, die rond een grote ijzeren pan gehurkt zitten. Iedereen krijgt zijn portie rijst, vlees en groenten in een kommetje van aardewerk, die hij dan met de hand gaat mengen. Vrij snel is hun "Curry with Reis" klaar, die ze dan met groot genot in hun zwarte smoel proppen. Na het eten betalen ze enkele centen en gaan tevreden weg. We gaan nog eens naar de *Prinz Ludwig*², nemen afscheid van onze reisgenoten en roeien in een bootje naar de *Malaya*, de kuststomer van de Norddeutscher Lloyd, die ons naar Sumatra zal brengen. Het is ontzettend heet. Hoewel we witte kleren aan hebben, sijpelt het zweet in kleine beekjes over onze rug. Daarenboven was de onrustig doorgebrachte nacht weinig verkwikkend. Mijn arm doet ook pijn. Wat de toekomst betreft, heb ik slechte voorgevoelens. Zo ellendig heb ik me nog niet gevoeld sinds ons vertrek. De kleine boot is erg schoon en gemakkelijk. Behalve mezelf zijn er in totaal drie passagiers aan boord: László³, Weidemann en de kleine Hollander. Het eten is erg goed, we eten samen met de officieren, die erg aangename, voorname he-

ren zijn. Zij geven ons goede raad. De ondergaande zon verguldt de hemel en de zee. Het is een schitterend gezicht, bijna een futuristisch schilderij. László met zijn kunstenaarsziel raakt er helemaal opgewonden van. Eindelijk wordt het donker en we gaan naar bed. Tegen middernacht schrik ik wakker van een enorme herrie: we meren aan in de haven, maar pas 's ochtends gaan we aan wal. Ik val weer in slaap.

Belawan-Deli Medan 8 mei 1914

(...)

De zon gaat net op en beschijnt het oerwoud, het Maleise dorp voor ons op het vasteland en de gladde waterspiegel van de straat van Malacca. Binnen enkele minuten hebben we de belangrijkste haven van Sumatra in de Golf van Belawan bereikt. Scherpe geuren prikkelen mijn neus. Twee kleine stoomboten van de Koninklijke Pakketvaart Maatschappij, de Malaya, die net voor anker is gegaan, en enkele Maleise bootjes vormen het hele scheepsbestand. Aan de linkerkant staat het reeds vermelde, op palen gebouwde Maleise dorp, rechts ligt de haven met een van planken getimmerd tolhuis en 3 à 4 stenen pakhuizen. Om ons heen ligt een ondoordringbaar moerassig oerwoud. De cultuur schijnt hier niet bepaald op hoog niveau te staan. Na de formaliteiten bij de douane gaan we naar het station. Een koelie sleept gebogen onze bagage op zijn rug. We kopen de kaartjes. Een Europeaan kan natuurlijk alleen eerste klas reizen. De boot fluit, ik bedoel mijn oor fluit – de stomme grap van Pista Papp zit nog steeds in mijn hoofd –, de trein fluit dus en we vertrekken naar Medan. De spoorweg lijkt wel ingeklemd tussen het dichte oerwoudgewas. Waar geen bos is, daar strekt zich een breed moeras uit. Deze moerassen veranderen Belawan tot een malarianest, zodat ook het spoorwegpersoneel iedere avond met de laatste trein naar Medan rijdt om daar de nacht door te brengen. We rijden over een brede rivier. Aan de oever liggen enorme krokodillen in groepen van 10 à 20. Dicht bij de trein springen wilde apen van boom tot boom. Ze trekken grimassen en gluren naar de passagiers. Twee paradijsvogels vliegen met veel lawaai weg. De andere passagiers, die al langer in het land zijn, kijken onverschillig uit het raam, maar wij kijken onze ogen uit. Het woeste gezicht van het oerwoud verdwijnt en we zien grote palm- en tabakplantages. Na 50 minuten rijden komen we aan in Medan. Het is met zijn 70.000 inwoners de hoofdstad van Oost-Sumatra. Het is een schitterende stad, eigenlijk een groot park van palmbomen. Onder de grote bomen lopen goed onderhouden stenen wegen, die 's nachts elektrisch worden verlicht. Langs de straten staan

kleine, nette, van hout gebouwde villa's. We betrekken een kamer in het chique Hotel Medan en kleden ons om. Het is een schitterend hotel op Europees niveau. Het is natuurlijk aan het klimaat aangepast. De kamers zijn ruim en koel, deuren en ramen, waarin geen glas zit, staan altijd open. De bedden hebben allemaal een muskietennet. Dekens of dergelijke zijn hier nergens te vinden. Twee harde kussens liggen op het bed en een derde, langwerpige, rond kussen, dat eruitziet als een enorme worst. Dat wordt "goelong" genoemd. Dat klem je tussen je benen en het zou de transpiratie enigszins verminderen.

Nu moeten we nagaan hoe het met Mészáros gaat, onze enige landgenoot op dit eiland. Zijn adres hebben we van Kálmán Stinfy gekregen. We bellen hem op in de hoop dat hij ons te hulp schieten zal. Wat dacht je! Hij sprakt tactvol, maar afwijzend. We hebben in ieder geval één ding begrepen: we kunnen op niemand rekenen. Wij zijn verlaten. 12.000 km van ons land vandaan zitten we bij wildvreemde, onbarmhartige, koude mensen. Het leven is ontzettend duur. Elke dag kost per man 9 forint. Dat betekent dat ons geld binnen twee weken op is. Wat doen we dan? Er is niet eens een Oostenrijks-Hongaars consulaat op het eiland. Met hun hulp zouden we misschien terug kunnen varen. De laatste woorden van Károly Schwarz bij het afscheid schoten mij te binnen: "Ik geef u een goede raad: u moet nooit en echt nooit mensen vertrouwen. Als u het wel doet, zult u bitter teleurgesteld zijn." O mijn God, hij had absoluut gelijk!

We zijn ongelooflijk vertwijfeld. Als we niet snel werk vinden, blijft ons niets anders over dan verhongeren of zelfmoord te plegen. Oh mijn God, zal ik door mijn hele leven door ongeluk vervolgd blijven? Ons blijft niet eens de hoop een of ander lichamelijk werk te mogen verrichten. Dat wordt allemaal door de inlanders verricht. Een blanke is daar veel te veel heer voor.

Zonder enig bruikbaar idee, met een leeg hoofd zitten we op het koele terras van het hotel, wanneer een bekende Nederlander, Gemke, naar ons toe komt. Hij begrijpt onze situatie en probeert ons op te monteren, zeggende dat er geen reden voor ongerustheid is, alles komt goed. Hij drukt ons op het hart nog in de loop van de middag de Engelse firma "Harrison & Crossfield"⁴ op te zoeken. Die zouden ons met zekerheid een baan aanbieden. Als koele zalf werken deze woorden op onze gepijnigde zielen. Nog die middag gaan we naar het bedrijf waar we als antwoord krijgen dat we in de loop van de volgende dag een beslissing zouden ontvangen. 's Avonds zitten we al weer goedgehumeurd bij een glas bier, deste meer omdat een opgewekte Duitser, Meyerholz, zich bij ons heeft aangesloten.

Medan 9 mei 1914

De volgende ochtend komt een afwijzend antwoord. Wat dacht je, zouden we zo gelukkig zijn dat we metéén een vette buit aan de haak konden slaan? Wij worden bemoedigend toegesproken: sterkte en volhouden. "Hier an der Ostküste kommt alles in kürzester Zeit zurecht!"⁵ Het schijnt hier een devies te zijn. We praten met elkaar, maken plannen. Een heer stapt naar ons toe en vraagt ons of we assistenten zijn. Wij zouden het willen worden, hebben we geantwoord. We moeten de hoop niet laten varen, zegt ie. We zijn mensen met een opleiding. Hij heeft een hotelletje, en daar kunnen we voor 3,50 per dag logeren. Hij kan ook een baan voor ons zoeken. Als we naar zijn hotel zouden verhuizen dan garandeert hij ons dat we binnen 3 weken een baan hebben. Als we binnen 3 weken toch geen baan zouden vinden dan kunnen we zelfs 3 maanden bij hem op krediet wonen. Het is de redding, eindelijk!

Medan 10 mei 1914

Vanochtend verhuisden we naar Tack, dat is de naam van de hotelbaas. Hij was zeven jaren geleden nog matroos. Toen kwam hij hier naartoe en werd assistent. Tegenwoordig heeft hij een groot vermogen en omdat hij een goed zakenman is, groeit zijn geld snel. We zijn hier goed verzorgd, alleen de verveling is om waanzinnig te worden. Hadden we toch maar een baan, dan zouden we de hele dag kunnen werken.

Medan 11-18 mei 1914

De dagen verstrijken erg langzaam. Alsof de tijd loden voeten heeft. We hebben nog de hoofdkantoren van 5-6 maatschappijen hier in de hoofdstad opgezocht, maar we hadden nergens succes. Transport gebeurt hier met de bekende "riksja's", die door gespierde Chinese koelies getrokken worden, en kleine wagens met twee wielen, die door kleine Australische pony's getrokken worden. We schrijven de ene sollicitatiebrief na de andere. Als antwoord krijgen we altijd een beleefde afwijzing. Ik ben helemaal ongevoelig geworden voor alles. Onverschillig wacht ik af. Een van de hotelbewoners, een Hollander die Van Hengel heet, woont al lang hier en heeft goede relaties. Hij houdt voet bij stuk dat we hier zeker een baan kunnen vinden. Hij is zo zeker van zijn zaak dat hij met ons alle twee een weddenschap afsluit, telkens voor 20 forint, dat we voor 10 juni een baan zullen krijgen. Gezien de mislukkingen tot nu toe, twijfel ik heel erg aan het succes van deze onderneming, maar hij moet nu moeite doen om voor ons een baan te versieren. Als het hem lukt dan betaal ik

hem de 20 forint met plezier. Indien niet, dan hebben we tenminste de reiskosten tot Singapore of tot Penang gewonnen. Van daar zal ons de consul wel naar huis transporteren. Ik zou het ook niet zo erg vinden. Ik heb in de laatste tijd steeds meer heimwee. Ik denk dat mijn vriend Tarnay nog zijn woord zou houden en mij met enkele duizenden korona als compagnon zou nemen.

Het leven is hier erg interessant. Het eerste wat je meteen opvalt is het mateloze drankgebruik van de mensen hier. "Unheimlich" is het volgens de Duitsers. Als je een paar keer per dag niet aangeschoten bent dan ben je geen mens. De meesten hier zijn erg bezorgd om ons. Ze vragen zich af, wat voor planters we worden als we niet eens drinken. Gezien de afschuwelijk hoge prijzen van de alcohol, zou de som die je per jaar voor drank uitgeeft, schrikwekkend hoog zijn. Slechts één voorbeeld: een fles bier kost hier 80 cent, in ons geld is dat 1,60 korona⁶. In tegenstelling tot de blanken leven de inlanders erg matig. Ze drinken amper alcohol. De blanken hebben hier in het algemeen een goed leven. Zij hebben mooie huizen, eten veel en goed, drinken vaak en veel. Maar dat is dan alles. Alles voor het lichaam niets voor de ziel! Op het gebied van intelligentie is 80% van de blanken hier erg achtergesteld. Het is ook geen wonder. De meesten waren vroeger matrozen of eenvoudige soldaten enz.

De prostitutie bloeit en groeit onder ieder ras en kleur van de bevolking. Bij de mensen hier is het fatsoen waarlijk uitgestorven of was het niet eens geboren. Iedere ongetrouwde Europeaan leeft in concubinaat met een Javaanse, Maleise of Japanse vrouw. Deze worden met de hoge titel "huishoudster" aangeduid. Ze doen inderdaad de huishouding, ze doen het zelfs erg goed. Ik ben echt geen fatsoensrakker en ik zou me aan de plaatselijke gewoontes hier moeten aanpassen als ik hier nog langer zou willen blijven. Een man kan de heersende moraal sowieso niet veranderen en ik zou niet weten hoe ik daarmee zou moeten beginnen. Deze vrouwen worden van hun ouders voor 100-150 forint gekocht en ze krijgen ook een maandsalaris van 20-25 forint. Een mooie eigenschap van hun is, dat ze zich na 2-3 maanden tot hun nieuwe bazen aangetrokken voelen als trouwe honden. Maar de gevolgen van dit samenleven zijn onmiskenbaar. In de hele stad krioelt het van de halfbloeden. Ze doen in het algemeen kantoorwerk. Onze hotelbaas heeft ook een mooi dochtertje van 4 jaar. Hij heeft de moeder al lang de deur uit geschopt, maar het kind heeft hij gehouden. Hij heeft haar laten dopen en hij heeft haar ook geadopteerd. Het kind noemt nu de nieuwe huishoudster mama. Het spreekt alleen Maleis en kan slechts enkele woorden Nederlands.

Een dunne straal van hoop is verschenen. Een jonge Duitser, een zekere Jäger, heeft hier vandaag een baan gekregen. Hij is een echte globetrotter. Hij was al in Amerika, in Australië, in Hongkong en in Batavia. Een maand lang zat hij hier in Medan en hij wou al naar Nieuw-Guinea vertrekken toen hij een baan aangeboden kreeg op een rubberplantage. We hebben het met een grote drinkpartij gevierd.

Mészáros heeft ons ondertussen een brief geschreven uit Bangoen-Liantar, waar hij zit. Van hier daarnaar toe te gaan kost tenminste 40 forint. Gronovszky heeft hem over ons geschreven en het gevolg was dat hij veel vriendelijker was dan tot nu toe. Helpen kan hij ons echter helemaal niet. Ik neem het hem ook niet kwalijk.

Op zondag de 17de heeft onze huisbaas ons voor een uitstapje met de auto geïnviteerd. Hij wilde naar een dorp 50 km verderop rijden. We hebben met plezier ja gezegd en we genoten van de mooie reis. De weg leidde ons tussen prachtige rubber- en tabakplantages. We keken met belangstelling naar alles. Als we toch zonder succes moeten terugkeren, dan weten we tenminste hoe een plantage eruit ziet. We waren in Aroe-kemia gearriveerd, waar we de gasten waren van een sympathieke halfbloed die tweede griffier of iets dergelijks was. Hij had een buitengewoon leuke halfbloed Maleise vrouw die sprekend leek op een artiestenmeisje in Budapest, een zekere Gabi. De vrouw was het bruine alter ego van deze Gabi. Deze middag hebben we echt gezellig doorgebracht.

Ik heb een hele rij ideeën. Zou het niet verstandiger zijn om naar Singapore te varen en daar als zakenman te werken? Ten eerste, je leert altijd dingen die ook in Europa van pas kunnen komen, ten tweede, je kunt na 4 of 5 jaar zelf je onderneming opbouwen en zo veel geld verdienen. Als ik op Sumatra blijf dan leer ik nooit iets wat ik in het leven kan gebruiken. Ik bouw alleen maar een achterstand op ten opzichte van de rest van de wereld en ik ben dan voor het leven gebonden aan deze plek. En of je hier een vermogen kunt verdienen dat vraag ik me serieus af. Ik heb hierover aan Lóry geschreven, die zat 4 jaar in Singapore, hij kan misschien iets voor mij doen. Ik ben echt benieuwd op zijn antwoord.

Medan, 19 mei 1914

Ik zal Sumatra zeker 6 jaar lang of misschien ook nog langer mijn tweede vaderland noemen. Daarom doe ik moeite de verhoudingen en de situatie hier te bestuderen en daarover een korte schets te geven. Het eiland is dus ongeveer zo groot als Oostenrijk-Hongarije⁷, maar erg dun bevolkt. Het heeft in totaal 5 miljoen inwoners. Duizenden vierkante kilometers zijn

nog in hun woeste oertoestand. Hoog in de bergen zaten enkele jaren geleden nog mensenetende Maleiers, die tegenwoordig ook nog stiekem graag van deze lekkernij proeven. Een van de boys (zo heten hier de huisbedienden) komt uit zo een stam. Ik vroeg aan hem: "Boy, ada makan sudak orang daging? " "Boy, heb je al mensenvlees gegeten?" Hij zei hierop "Ja, Tuan, satu kali. Eging orang banjak baik." "Ja, meneer, één keer. Het mensenvlees is erg lekker." Verdomme, dacht ik, jij hebt een rare smaak! Hoofdzaak is dat je mij niet wilt opeten.

Even terug tot het onderwerp. Het eiland is in vier sultanaten opgedeeld: Deli, Palabong, Padang en Atjeh. Deli, waarvan de hoofdstad Medan is, waar we nu zitten dus, is het meest gecultiveerd van allemaal. Ontzettend grote Nederlandse en Engelse maatschappijen pachten het land van het Nederlandse bestuur, maar formeel pachten ze het van de sultan van Deli. Hij is een erg intelligente Maleier op Europees niveau. Hij woont in zijn schitterende paleis in Medan. Hij heeft een hele harem en omdat hij een oudere man is, heeft hij ook een hele boel getrouwde zoons, die allemaal bij hem wonen en een behoorlijk hoge toelage krijgen. Zijn lievelingsvrouw is een Griekse. Haar zoon is de kroonprins, een blanke jongeman met rood haar, die in Europa werd opgevoed. De sultan heeft uiteraard hoge inkomsten. Hij krijgt voor ieder pond tabak 2%. Gezien de hoge verkoopcijfers van de Sumatra tabak: 1,80 forint of f 2,- krijgt hij van de bruto winst ca. 1%. Een precieze statistiek van de jaarlijkse tabakproductie van Sumatra ken ik niet, maar de sultan krijgt voor de tabak ongeveer 12-14 miljoen forint per jaar. Voor de andere cultuurgewassen krijgt hij waarschijnlijk ook een hoge som.

Het grootste deel van de bevolking van Deli komt uit het overbevolkte Java. Van daar werden de wraakzuchtige Javanen (Maleiers uit Java) en Chinezen geëxporteerd. Uit Ceylon kwamen de Singalezen en uit India de Bengalen. Enkele honderden Japanners en de heersende Europeanen maken de lijst compleet. De Maleiers zijn een erg schoon, klein volk en bruin van kleur. Ze zijn niet donkerder dan de Zuid-Italianen. De vrouwen zijn kleiner, maar mooi van postuur en er zijn erg veel vrouwen met een duidelijk leuk gezicht. Ze zijn lui en wraakzuchtig. Na twee jaar kunnen ze een belediging of een kwetsend woord nog niet vergeten. Met hun halve meter lange messen, parangs, helpen ze hun beledigers erg bedreven om zeep. Voor cultuur zijn ze erg vatbaar. Ze hebben sportclubs, ze voetballen en tennissen, de welgestelden hebben ook een fiets en er is nauwelijks een analfabeet onder hen te vinden. De halfofficiële taal is het Maleis, in de kantoren wordt Maleis gesproken, in de scholen onder-

wijzen de blanke leraren in het Maleis.⁸ Europeanen, Chinezen en andere immigranten leren eerst Maleis. Het is trouwens een buitengewoon eenvoudige taal. Ze heeft helemaal geen grammatica, de woorden worden aan elkaar geplakt. Je moet alleen woorden leren en je kunt al Maleis. We zitten hier amper een week en we kunnen ons al verstaanbaar maken. De Chinezen zijn weliswaar erg vuil, maar ze zijn erg vlijtig. Ze zijn koelies op de kebon of ambachtslieden of handelaars in de steden. Er is hier een Chinees die 20 jaar geleden nog een koelie was en nu heeft ie een vermogen van meer dan 30 miljoen. De belangrijkste cultuurgewassen zijn tabak, rubber, koffie, klapper en tegenwoordig ook thee. Over de landbouwmethodes wil ik pas later schrijven.

De gebeurtenis van de dag is trouwens dat een assistent die wij ook kennen, door Javaanse koelies werd aangevallen omdat hij hen om hun luiheid een geldboete heeft opgelegd. De Javanen vielen hem op het veld met stokken en messen aan. Hij had helaas geen wapen bij zich en werd daarom halfdood naar het ziekenhuis gebracht. Hij is gelukkig niet meer in levensgevaar. Zoiets baart hier geen opzien, omdat het vaak voorkomt.

Medan, 20-21 mei 1914

Alles is vergeefs, ik raak toch nooit gewend aan de Hollanders. Reeds op de boot vond ik hen onsympathiek, maar hier is het nog erger geworden. Hun scheldnaam in het Duits is Käsköpfe. Ze zijn gewoon onuitstaanbaar. Waarom? Ik kan het zo gauw ook niet zeggen. Misschien door hun lelijke krakende taal die ik niet begrijp. Maar wat ze hier in Deli doen, daarvoor neem ik mijn hoed af. Iedere plantage heeft een spoorwegverbinding. Naar die plantages, die met de trein toch niet te bereiken zijn, kun je met de auto op de prachtigste geasfalteerde straten rijden. Er is geen sprake van een ontzettend cultuurgebrek, zoals mijn vriend Béla Májerszky verteld heeft. Hier zijn weliswaar geen grote fabrieken, maar als je aan de verhoudingen hier went dan kun je je net zo goed voelen als in Europa. Het lukt wel als je ook gezelschap hebt, en dat kun je hier makkelijk vinden. Het duidelijkste bewijs dat je hier goed kunt leven, is het feit dat de blanken die al 1-2 jaar hier zitten, zich erg op hun gemak voelen en niet eens eraan denken Sumatra te verlaten. Ze zeggen: "Het is leuk in Europa als je geld hebt, maar als je het niet hebt dan is Deli honderdmaal beter." In de hoofdstad zijn er 3 bioscopen op Europees niveau. Iedere maand komt een Europees circus of variété naar de stad. Alle grote Europese kranten zijn hier te koop. Verdomme, de duivel mag hen halen! Het is al

bij al toch niet de Andrassy straat, of het "bier cabaret" op het Erzsébetplein. Wat zou het toch leuk zijn daar nog eens te zitten.

Medan 22 mei 1914

Gemke heeft een prachtige baan gekregen. Hij werkte ooit al op Sumatra, maar hij moest voor genezing naar huis omdat hij door Maleier met een mes lelijk toegetakeld werd. Dat hij hier werk heeft gevonden is voor mij echter geen troost. Voor de Nederlanders is het hier geen probleem een baan te vinden. Je wordt hier gek van verveling. Als ik ertoe veroordeeld zou worden hier mijn hele leven door te brengen, dan zou ik me zonder meer direct voor de kop schieten. De uitzichten om hier een baan te vinden zijn niet bijzonder goed. We krijgen de ene afwijzing na de andere. Meestal 2 à 3 stuks per dag. Misschien vinden we toch iets tegen 9 juni. Langer kunnen we vanwege ons gebrek aan geld niet meer wachten. Als het zover is dan moet ik naar Singapore en hoop dan binnen enkele dagen werk te vinden of ik word steward op een boot die naar Europa vaart. Van de hulp van de consul wil ik in het uiterste geval gebruik maken. Het was onverstandig van me naar László te luisteren en zonder meer naar dit onbekende land te reizen. Ik kende toch zijn onnozele ideeën. Nu is er niets meer aan te doen, het is mosterd na de maaltijd. Het is wel erg genant dat je je hele leven lang alleen van je eigen schuld iets kunt leren. Ik wil eindelijk eens volleerd zijn. Wat voor werk zal ik nog allemaal doen? Ik zou dolgraag weten waar en wanneer ik eindelijk mijn rust kan vinden. Ik was al aspirant-technicus in de textielindustrie, boer, soldaat, kantoorklerk, venter, bijna redacteur en nu ben ik aspirant-planter. Binnenkort word ik misschien ober op een boot of stoker en daarna fotograaf. Kan een jongmens van amper 22 zich een leven wensen dat meer afwisseling biedt?

Medan 24 mei 1914

We hebben bijna besloten naar Singapore te gaan om van daar weer terug te keren naar Hongarije. Wat een schande! Nauwelijks zijn we hier aangekomen en we gaan meteen terug naar huis om alles weer op te pikken waar we het lieten liggen. Misschien krijgt Tarnay inderdaad gelijk: "Binnen zes maanden zijn jullie weer thuis. En dan blijft jullie niet eens de illusie over dat je in het buitenland wel je geluk kan vinden, als het hier niet lukt." En dan ben ik er ook zeker van dat ik mijn hele leven door ongeluk vervolgd word. Nu zou ik al graag van alle menselijke verlangens, heimwee en dergelijke afzien als mijn financiële situatie het verblijf

hier mogelijk zou maken. Een onverwacht humane mededeling van onze hotelbaas, wat je van een voormalige matroos niet zou verwachten, maakt grote indruk op ons. Hij deelde ons mee: "U, heren, bent niet hier gekomen om na een paar weken weer naar huis te gaan. Als uw geld op is, dan kunt u hier blijven zolang u maar wilt. U heeft zich gedragen als gentlemen, ik zal het ook doen. Het geld groeit natuurlijk niet op mijn rug, maar als u een baan heeft gevonden kunt u het mij terugbetalen. Ik ga er trouwens niet van uit dat uw geld voortijdig opraakt. Het vinden van een baan is een kwestie van weken. Hooguit!" We hebben vandaag met een administrateur kennisgemaakt die hier een hoog aanzien geniet. Hij heet Kemmler en hij is ook nog de baas van Mészáros. Hij lachte ons uit toen we over onze zorgen spraken. We hebben weer eens gehoord: "Seien Sie nicht besorgt, hier an der Ostküste kommt alles zurecht." Hij beloofde ons dat hij ons zeker morele steun zou verlenen. Vanavond was er een lichte aardbeving hier en we zagen een vampiervleermuis boven de stad vliegen, die was zo groot als een gans.

Medan 2 juni 1914

Deze pauze van 8-9 dagen was erg eentonig. Ik ben weer heel onverschillig geworden. Niets kan mij wat schelen. Onze kans om werk te vinden is behoorlijk klein. Het klimaat is vreselijk. De hitte is ondraaglijk. Mijn enige wens is nu naar Singapore te varen en daar werk te vinden. Na 4-5 jaar kan ik over voldoende geld beschikken en wat nog belangrijker is: over grote ervaringen en kennis die ik ook thuis kan gebruiken. Ik kan geen rust vinden voor ik dit plan voltrokken heb. Het zal het mij een half jaar kosten. Als het binnen een jaar niet zou lukken dan pak ik mijn koffer en ga naar huis.

Raar is het dat iedereen altijd gelijk heeft behalve ikzelf. Schwarz had gelijk, Tarnay had gelijk, Mayerski had ook gelijk toen hij schreef: "Alles is erg mooi tot het nieuw is, maar daarna als je er gewend aan raakt, is het des te lelijker." Daar zit wat in. Toen je aan het begin naar de rand van de stad ging, sprongen er zo veel apen rond als mussen thuis.

Nu begint ook László ontevreden te worden. Hij wil erg graag naar huis. Sinds dagen houdt hij zijn dagboek verborgen. Ik denk dat hij erin heeft geschreven dat hij erg naar thuis verlangt, anders zou hij er niet zo zuinig op zijn. Nou ja, Elza, zij is "het model van de vrouwelijke schoonheid" zoals Mátyás Bauer het zei. Zij is een leuk wijfje, dat is al zeker.

Er kwam een brief uit de patria. Arme lui, ik had hen niet zo moeten achterlaten. Nu zie ik pas hoe goed dat is als je een thuis hebt. Die willen ons achterna komen. Jullie kunnen toch beter in Budapest blijven. Ik wil binnen enkele jaren ook naar huis terug. Geen stad in de wereld is zo leuk als die!

Raar is het. In de *Leipziger Illustrierte* van 25 mei lees ik dat Géza Fejérváry⁹ overleden is. Wat duurt het toch lang tot je hier aan nieuws komt. Soms duurt het niet zo lang. Op 27 mei heb ik een telegram van Reuter gelezen dat Ferenc Kossuth¹⁰ overleden was. Ze mogen in vrede rusten. We hadden een stormachtige Pinksterzondag. Het drinken begon al 's ochtends en het duurde tot maandagochtend. "Godverdomme!" Zo zeggen de kaaskoppen het. Ze dronken bier, champagne, Rijnwijn, rode Italiaanse wijn en dan weer bier, daarna knikebein, jenever. Ik moet bekennen, ik heb me al op allerlei wijzen liederlijk gedragen, maar dit was de top. Niet iedereen in Boedapest kan dat van zichzelf zeggen. Weliswaar is het ooit al gebeurd dat Ulrich Pispek in Wenen op het dak van een koets zat te brullen en we hingen uit de ramen van dezelfde koets eveneens te brullen en zo reden we 's nachts om tien van de Rothenturm tot de Kärnthner Strasse. Maar hier zat ik halfnaakt in de riksja te brullen "In het gasthuis van Kövesd stonden negen gendarmes voor mij"¹¹ De Hollanders keken hun ogen uit. Daarna gingen we naar een Japans restaurant en daar hebben we de geisah's met Maleise grappen gemuseerd. We lachten ons rot aan Gustav Adolf, een Noorse chronische alcoholist, die ooit eerste stuurman was op een schip. Daarna liepen we de rij af: eerst gingen we naar het Hotel de Boer daarna naar het Hotel Medan. In dit laatste groette mij iemand onverwacht in het Hongaars met "Jó estét kívánok!"¹². Het was een landgenoot van ons uit Huszt die al sinds 10 jaar weg is uit Hongarije en al met een behoorlijk accent spreekt. Hij werkt hier in Medan in een grote autozaak. 's Ochtends rond 5 uur gingen we naar bed. Toen we wakker werden, ging alles zijn gewone, doodsaai gang. Ik kan nu pas de arme Wabrosch begrijpen, die uit Lussin schreef: "Het leven is hier als een gevangenis." Het is hier erger, denk ik.

Medan 13 juni 1914

Ik had het eigenlijk niet gedacht, hoewel het te voorspellen was. Ik ga morgen terug naar Europa. Iedereen zegt dat het juist is. Waarom? Gedurende mijn verblijf van 6 weken heb ik 30-40 planters leren kennen. Sommige van hen zitten hier sinds 7 jaar, weer andere al sinds 18 jaar, maar geen van hun heeft hier een cent kunnen sparen. Het leven hier is

erg duur en al ben je tegen alcohol, je raakt vroeg of laat toch aan de drank. En dat gaat duizenden kosten. De planters komen iedere avond bij de ene of de andere samen, bij de zogenaamde "makan besar"¹³ en vreten en zuipen alles op wat honderden guldens kost. Het is nog goed als je geen schulden maakt. En wat wacht je als je na jaren naar huis gaat? In de tropen jaren bouw je een culturele achterstand op, je wordt steeds dommer omdat in de tropen iedereen zo wordt en je wordt ook een alcoholist. Wat baat het je als je in delirium tremens zonder een cent op zak terugkeert naar Europa? Je kan misschien nog straatveger worden of zo. Als je in een rijke havenstad als handelaar kan werken en na 2-3 jaar met rijke ervaringen naar huis gaat, dat is iets anders. Mijn plan om naar Singapore te gaan, heb ik moeten laten varen. Lövey heeft niet eens geantwoord. Nu ben ik ook nog ziek geworden. Ik heb koorts en hoofdpijn, 's nachts kan ik niet slapen. Ik kan het klimaat niet verdragen. Enkele honderd forint armer, maar rijk aan ervaringen keer ik terug naar Hongarije. Ik heb mijn les geleerd: als het niet hoeft, moet je je vaderland niet verlaten om geld te verdienen. Ik had eigenlijk geen reden om weg te gaan. Ik was eigenlijk door de nieuwsgierigheid gedreven. Wat ik nodig had, had ik tot nu toe altijd gehad en dat zal ik in de toekomst ook hebben. Ik verlangde immers nooit naar een groot vermogen.

Kuntji Beck was naar de rechtbank en daarna hebben we feest gevierd dat je je het moeilijk kan voorstellen. Zuipen, rondkijken (...)

Van de controleur heb ik 14 forint gekregen. Dat is voldoende tot Penang. Van daar zal ik waarschijnlijk met de hulp van de consul verder moeten. Ik ben benieuwd.

Belawan 3 uur 's middags 14 juni 1914

Ik zit nu op "De Loek", de kuststoomboot van de Koninklijke Pakketvaart Maatschappij waarmee ik naar Penang vaar. In Penang moet ik nog met de consul mijn thuisreis regelen. Ik heb nu nog tijd over Kuntji Beck te schrijven. Hij is een erg beschaafde Duitser, maar omdat hij al sinds 18 jaar op Sumatra als planter werkt is hij total grof geworden. Hij moest hier naar de rechtbank omdat hij enkele klappen aan koelies uitgedeeld zou hebben. We hebben met elkaar kennisgemaakt. Hij dronk enorme hoeveelheden whiskey en Kuntji bier. Kuntji betekent sleutel in het Maleis¹⁴ en dat is ook de merk van een soort exportbier dat erg verbreid is in de hele Oost. Zijn vader in Bremen is trouwens de fabrikant van dit

bier.¹⁵ Hij heeft aan László beloofd een baan voor hem te zoeken omdat László voor anderhalf jaar op Sumatra wil blijven. Misschien kan hij enkele honderden forint sparen. Ik moest aan Beck beloven dat ik een zekere Ernő Berkes zal opzoeken, die bij hen 3 jaar lang assistent was, maar nu is hij tabakhandelaar. Goed! We zullen weer eens flink gaan zuipen! De mensen zuipen hier in de tropen ontzettend veel. Aan den lijve moest ik ervaren hoe belangrijk het is dat je geestelijk en lichamelijk enigszins fit blijft. Binnen enkele jaren kun je het al merken wat voor gevolgen het heeft. Voor mijn vertrek kon ik nog een interessante man leren kennen. Kivits Cornelius is een Nederlander van 55 jaar. Hij heeft in de laatste 35 jaar Sumatra niet verlaten. Thuis was hij knecht, daarna nam hij dienst bij het koloniaal leger, waar hij in enkele bloedige oorlogen heeft gevochten, maar hij was nooit hogerop geklommen dan een gewone soldaat omdat hij lezen noch schrijven kon. Nu is hij assistent op een rubberplantage en hij is een grote jager. Hij heeft al 10 olifanten, 9 tijgers, 15 luipaarden en ontelbare everzwijnen geschoten. Hij was al sinds 4 jaar niet in de stad. Nu is hij naar Medan gekomen, heeft zich ladderzat gezopen en daarna is hij naar de kebon¹⁶ teruggekeerd. Voor hem is dat het leven, maar niet voor intelligente mensen.

Vandaag om 12 uur 's middags hebben László, Van Hengel en Steenweg, de zogenaamde tweede griffier, me naar het station begeleid. Daar nam ik de trein en reed naar Belawan. Daar stapte ik op deze smerige stoomboot.

Vertaald door Gábor Pusztai

Noten

- ¹ Belawan – de haven van Medan, aan de oostkust van Sumatra
- ² *Prinz Ludwig* was de naam van het Duitse schip, waarmee Radnai en Székely uit Genua naar Penang voeren.
- ³ László Székely: schrijver, de neef van Radnai.
- ⁴ Harrison & Crossfield was in 1844 opgericht en is nog steeds bezig in Deli, waar de firma oliepalmlantages bezit.
- ⁵ De oorspronkelijke, foute Duitse zin van Radnai heb ik hier in de vertaling verbeterd. (G. P.)
- ⁶ Korona – In de Oostenrijk-Hongaarse dubbelmonarchie was vanaf 1 januari 1900 de korona de officiële munt. De muntstukken waren niet alleen van brons en nikkel gemaakt, maar ook van zilver en goud. De overgang van de forint naar korona werd pas in 1910 afgesloten (behalve de zilveren één forint munt, die tot 1927 in circulatie

bleef). In de Eerste Wereldoorlog was de inflatie van de korona gigantisch. Tijdens de oorlog was de hoeveelheid geld die in omloop was verdertienvoudigd. Na de ondergang van de Oostenrijk-Hongaarse dubbelmonarchie werden koronabriefjes van steeds grotere waarde op de markt gebracht. In 1923 werd het briefje van 1 miljoen korona gemaakt. Pas in 1924 was het gelukt de waarde van de korona te stabiliseren. Dit was te danken aan een reeks wetten, die de lening van de Volkerenbond mogelijk maakten. In de wet van 1925. XXXV. werd besloten dat vanaf 1 januari 1927 in plaats van de korona een nieuwe munt, de pengő, de officiële munt van Hongarije zou worden. (1 pengő = 12 500 papierkorona, 1 gouden korona = 17 000 papierkorona).

⁷ Radnai vergist zich hier. De oppervlakte van Sumatra is 437.606 km², en de oppervlakte van Oostenrijk-Hongarije was 676.615 km².

⁸ Deze uitspraak van Radnai bewijst ook dat hij de verhoudingen ter plaatse niet juist gekend heeft.

⁹ Géza Fejérváry: (Jozefstadt, Tsjechië, 15 maart 1833 – Wenen 25 april 1914): generaal, minister van defensie, premier. Vertrouweling van keizer Franz Josef. In 1851 was hij luitenant, in 1859 nam hij als kapitein deel aan de slag bij Solferino. In 1862 kreeg hij de rang van Oostenrijkse baron. Hij nam deel aan de oorlog tegen Pruisen in 1866. Van 28 oktober 1884 tot 27 juni 1903 was hij minister van defensie, later kapitein van de keizerlijke lijfwacht. Op 18 juni 1905 werd hij zonder parlementaire toestemming door de keizer tot premier benoemd. Op 8 april 1906 nam hij afstand van zijn ambt. In 1875 kreeg hij de rang van Hongaarse baron.

¹⁰ Ferenc Kossuth: (Pest, 16 november 1841 – Budapest 25 mei 1914) politicus, ingenieur, minister, de oudste zoon van Lajos Kossuth. Na de verloren vrijheidsstrijd in 1850 werd hij naar zijn vader in het buitenland gebracht. Hij groeide op in de emigratie. Na zijn technische studie werkte hij in Groot-Britannië en in Italië. Hij was in heel Europa bekend op het gebied van bruggen- en wegenbouw en tunnelboren. Hij nam actief deel aan de politieke activiteiten van de emigratie. In 1894 bracht hij zijn dode vader naar Hongarije en bleef voorgoed in het land. In 1895 werd hij tot lid van de tweede kamer gekozen. Hij werd de leider van de "Partij voor de Onafhankelijkheid" maar hij gold als gematigd. In 1905 werd hij tot de leider van de oppositie gekozen. In de regering van Wekerle was hij van 8 april 1906 tot 17 januari 1910 minister van handel. Na zijn ministerschap werd hij ziek en nam maar weinig politieke posten aan. Hij gaf de geschriften van zijn vader uit.

¹¹ Het is waarschijnlijk een toendertijd in Hongarije populair lied geweest.

¹² Goedenavond!

¹³ Makan besar (Maleis) – groot eten

¹⁴ In het Maleis betekent "kunci" sleutel.

¹⁵ De genoemde heer Beck is waarschijnlijk de zoon van de eigenaar van de beroemde bierbrouwerij Beck's, die in 1826 in Bremen werd opgericht. De sleutel, die tot heden de etiket van de flessen van Beck's bier siert, is ontleend aan het stadswapen van Bremen. Beck's was zo bekend en graag gedronken in de kolonie, dat in 1931 de firma in Batavia en in Singapore een eigen brouwerij liet bouwen.

¹⁶ Kebon (Maleis) – tuin, hier: plantage

Napló¹

(részlet)

Penang. 1914. május 7.

Reggel kimegyünk még egyszer a városba, hogy napfénynél is széjjel nézzünk. Ez megtörténvén felmegyünk a Norddeutscher Lloyd² ügynökéhez, aki kiállítja jegyünket Belawanba³. Fel akarunk menni az osztrák-magyar konzulhoz, hogy bejelentkezzünk, de csak 10-kor kezdődik a hivatal. A kikötőben érdeklődéssel szemléljük egy vándor vendéglős működését. Körülülük a bennszülöttek a katlanokat és ő szakavatott képpel osztogatja nekik a rizst, húst, maró zöldségeket cserép tányérokba, amit azok kézzel összegyúrnak. Kész a "Curry with Reis", amit a feketék látható élvezettel gyúrnek fekete pofájukba. Majd fizetnek egy pár centet, és elégedetten távoznak. Felmegyünk még egyszer a *Prinz Ludwigr*⁴, búcsút veszünk az útítársaktól és átevezünk a "Malayára", a norddeutsche kis parti gőzösére, amely átvisz Sumatrára. A meleg óriási, dacára fehér ruháinknak csak úgy patakszik rólunk az izzadtság. Amellett a nyugtalanul eltöltött éjszaka is nagyon elbágyasztott, a karom is sajog, a közel jövődőt illetőleg rossz sejtelmek kóvályognak agyamban, még ilyen rosszul nem éreztem magam, mióta eljöttünk otthonról. A kis gőzös igen tiszta és kényelmes, összesen hárman vagyunk utasok. Laci⁵, Weidemann a kis hollandus és én. Az ellátás igen jó, a tisztekkel együtt étkezünk, akik igen előzékeny urak és jó tanácsokkal látnak el bennünket. A lemenő nap csodás színpompával aranyozza be az eget és a tengert, egy valóságos futurista kép. Laci mint művész lélek egész extasisba jön. Végre leszáll az éj, nyugalomra térünk és csakhamar elszenderedünk. Éjfél tájt hatalmas csörömpölés ráz fel álmomból, a kikötő előtt megállottunk, és csak reggel fogunk bevezni. Majd megint elszunnyadok és alszom az igazak álmát.

Belawan – Deli, Medan. 1914. május 8.

(...)

A nap éppen felbukkan és megvilágítja az előttünk elterülő öserdőt, az aljában elterülő maláj falut és a Malacca tengersizoros tükörsima vizét. Megindulunk és pár perc múlva benn vagyunk Szumátra legfontosabb kikötőjében, a belawani öbölben. Az orromat fintorogtatom. A "Koninklijke Pakketvaart Maatschappij"⁶ két kis gőzöse, az éppen beérkező *Malaya* és egy pár rongyos maláj bárka képezik az egész hajóállományt. Balra a már említett cölöpökre épített vámházzal és 3-4 kőből épített kereskedelmi raktárral. Körös-körül pedig áthatolhatatlan mocsaras ösrengetegek.

Na hát, a kultúra éppen nem látszik túlságos magas nívón állani. A vámvizsgálat formalitásain átesve az állomásra megyünk. Egy kuli görnyedten cipeli utánunk poggyászsunkat. Megváltjuk a jegyet. Természetesen európai ember nem utazhatik, csak első osztályon. Füttyül a hajó, akarom mondani a fülem – ejnye, hát még mindig eszemben kóvályog a Papp Pista buta vicce –, no hát, azért is a vonat, és sebesen vágatva megindul Medán felé. Sötét rengeteg közé beékelve a vasúti töltés. Hatalmas mocsarak ott, ahol egy kicsit felhagy az őserdő. Ezek a mocsarak olyan malária-fészékké csinálják Belawant, hogy éjjelre még a vasúti hivatalnokok is beutaznak Medánba az utolsó vonattal. Egy széles folyón haladunk át, a parton 10-20-ával hevernek a hatalmasnál hatalmasabb krokodilok. A fákon, a vonat közvetlen közelében vadmajmok serege ugrándozik bohókás grimaszokat vágva az utasok felé. Majd rikácsolva száll fel két paradicsommadár. Idevaló útitársaink egykedvűen szemlélik ezt a nekik már megszokott folyamatosan változó kaleidoszkópot, annél nagyobb érdeklődéssel figyeljük mi. Majd változik a vad kép. Hatalmas kókuszpálma ültetvények, gyönyörű dohányplántagok⁷ és alig 50 percnyi út után megérkezünk Medánba, Kelet-Szumátra 70,000 lakosú fővárosába. Gyönyörű város, az egész egyetlen nagy pálmaliget. A hatalmas fák alól barátságos, többnyire fából épített kis villák tekintgetnek ki a kifogástalanul kövezett villamos izzólámpákkal világított rendezett utcákra. Beszállásoljuk magunkat az elegáns, "Medan" szállodába és átöltözünk. Gyönyörű nagy, teljesen európai nívón álló szálloda, természetesen átalakulva a klíma követelményeihez. Árnyékos, szellős nagy szobák, ajtó és az üvegezetlen ablak örökösen nyitva. Hatalmas, moszkítóhálóval ellátott ágyak. Paplannak, vagy más ily nemű takarónak se híre, se hamva. Két kemény párna, és egy hosszú hurkaformára töltött harmadik párna, az úgynevezett "gulong", amit az ember a lábai közé szorít, és ami az izzadást akadályozza már annyira, amennyire.

No gyerünk érdeklődjük meg, hogy s mint van az egyetlen a szigeten tartózkodó honfitársunk, Mészáros, akihez Stingly Kálmánka utasított. Felhívjuk telefonon azon biztos reményben, hogy kész örömmel siet segítségünkre. No hiszen! A legkimértebben, sőt visszautasítóan beszél velünk, de mi csak egyet értünk meg az egészből, azt, hogy nem számíthatunk senkire. El vagyunk hagyva. 12.000 km-re hazánktól, vadidegen szájalmat nem ismerő hideg emberek között. Az élet iszonyú drága, 9 forint naponként és személyenként. Két hét alatt elfogy a pénzünk. Mi lesz akkor? Még csak osztrák-magyar konzulátus sincs a szigeten, amellyel haza zsuppoltassa magát az ember. Eszembe jutnak Schwartz

Károly utolsó hozzám intézett szavai: "Egy jó tanácsot adok magának, emberekre soha-soha ne számíton, mert mindig keservesen fog csalódní." Istenem, mennyire igaza volt.

Kimondhatatlan kétségbeesés vesz rajtunk erőt. Nem marad egyéb hátra, ha rövidesen nem kapunk munkát, mint vagy éhen halni, vagy önközünk által vetni véget életünknek. Te jó Ég, hát az egész életen át üldözni fog már a balszerencse. Még csak az a reményünk sincs, hogy valami testi munkát vállaljunk, itt mindezt a bennszülöttek végzik. A fehér ember sokkal nagyobb úr, semhogy valamit dolgozzék.

Egy mentő gondolat nélkül, eltompult aggyal ülünk a szálloda szellős teraszán, mikor egy a hajóról ismerős hollandi fiatalember, Gemke hozzánk jön, és látva helyzetünket, biztat, hogy csak semmi aggály, minden jóra fog fordulni. Biztat, hogy még a d.u. folyamán keressünk fel egy nagy angol firmát "Harrison & Crossfieldet"⁸ ez bizonyára alkalmazni fog. Mint enyhítő balzsam hullottak ezek a barátságos szavak sajtó lelünkre. Tényleg, a délután folyamán el is látogatunk a firmához, ahol azt mondják, hogy ajánkozásunkra holnap fognak választ adni. Este már egész jó kedvűen sörözgetünk, kivált, hogy egy kis jókedvű német, Meyerholz is a kompániánkhoz csapódott.

Medán, 1914. május 9.

Másnap reggel megkapjuk az elutasító választ. Természetesen majd mi leszünk olyan szerencsések, és majd az első zsíros falat horgunkra akad. De biztatnak, csak bátorság és kitartás. "Hier in der Ostküste kommt alles im kurzen Zeit zurecht"⁹. Úgy látszik ez itt szálló ige. Diskurálgatunk, tervezgetünk, mikor egy úr megszólít németül, hogy asszisztensek¹⁰ vagyunk-e? Csak szeretnénk lenni, volt a felelet. Nem kell búsulni, azt mondja. Képzett emberek vagyunk. Van neki egy kis hotelje, ahol napi 3,50 a taksa, és egyúttal asszisztens közvetítéssel is foglalkozik. Ha hozzá megyünk, garantálja, hogy három hét alatt el leszünk helyezve. Ha nem, úgy akár három hónapig is eltart a hotelben. Hát akkor mit nekem Hekuba, nincs már semmi baj.

Medán, 1914. május 10.

Ma délelőtt Tackhoz – ez a neve új gazdánknek – hurcolkodunk. Az illető két évvel ezelőtt még matróz volt, és kijött ide asszisztensnek. Ma már igen jelentékeny vagyon felett rendelkezik, amit igen ügyes üzletember lévén, folyton gyarapít. Igen jól el vagyunk látva mindennel, csak az una-

lom kétségbeejtő. Bár el volnánk már helyezve, hogy az egész napot munkában tölthetném.

Medan 1914. május 11-18.

Egyik nap a másik után múlik halálos lassúsággal, mintha ólomsúly volna az idő lábára kötve. Meglátogatunk még vagy öt-hat firmát kiknek kp.¹¹ irodája itt van a fővárosban, de számbavehető eredményt egyiknél sem értünk el. Az itteni közlekedési eszközök már ismert "rickshawok", amelyeket izmos kínai kulik húznak, és apró ausztráliai lovacskák által sebes iramban húzott kis gig¹² forma kétkerékű taligák. Szorgalmasan irogatjuk egyik ajánlatot a másik után. Mindegyikre udvarias bár, de lemondó választ kapunk. Teljesen el vagyok fásulva minden iránt. Egykedvűen várom a fejleményeket. Jöjjön aminek jönni kell. Egyik lakótársunk ugyan, egy régen itt élő jó összeköttetésekkel rendelkező hollandus, bizonyos "van Hengel" nagyon köti a kutyát a karóhoz, hogy biztosan kapunk állást. Annyira biztosnak látszik dolgában, hogy mindkettőnkkel fogadott 20-20 forintba, hogy június 10-ig biztosan állásba jutunk. Én ugyan az eddigi sikertelen kísérletek után nagyon kételkedem a dologban, ám ő lássa tud-e valamit tenni érdekünkben. Ha állásba juttat, igazán kész örömmel fizetem ki neki a húsz pengőt. Ha nem, úgy legalább megnyertük az úti költséget Singaporig vagy Penangig, ahonnan a konsul majd csak haza transportál, amit néha-néha, ha nagyon erőt vesz rajtam a honvágy, nem is olyan nagyon bánnék.

Érdekes az itteni életet megfigyelni. A legelső, ami legélesebben szembe ötlött az a rettenetes ivás, amit az itteni emberek véghez visznek. "Unheimlich" amint a német mondja. Nem is ember, aki napjában egy párszor be nem csicscent. Roppant aggódnak végettünk, hogy milyen ültetvényesek leszünk, ha még nem is iszunk. Tekintetbe véve az italok horribilis magas árát az évente elivott pénzből felállított statisztika egy elretentő summát tenne ki. Hogy többet ne mondjak, egy üveg sör ára 80 cent, a mi pénzünk szerint 1,60 Korona¹³. Evvel ellentétben aztán annál mértékletesebbek a bennlakók¹⁴, mert ezek úgyszólván semmi alkoholt nem isznak. Általában igen jól él a fehér ember. Szépen lakik, jól és sokat eszik, gyakran iszik, de akkor is sokat. Ha nem ez aztán minden. Mindent a testnek, semmit a léleknek. Intelligencia tekintetében az itteni fehérek 80% percentje nagyon hátra van maradva. Nem is csoda, ki matróz volt ezelőtt, ki meg altiszt katonáéknál stb.

A prostitúció minden színű nembeli lakosság között óriási módon dühög. Úgy nyilván teljesen kihalt, vagy meg sem született a szemérem-

érzet az itteni embereknél. Minden nőtlen európai férfi concubinatusban él egy jávai maláj vagy egy japán nővel. Ezeknek a házvezetőnői tisztos cím van adva. Igaz ugyan, hogy tényleg ellátják az egész háztartást, még pedig elég ügyesen, és éppen ezért nekem is, aki ugyan egyáltalán nem vagyok erénycsősz, ha itt maradnék, akklimatizálódnom kell az itteni viszonyokhoz, annál is inkább, mert az általános szokásokat egy embernek megváltoztatni nem lehet, meg nem is tudnám, hogy fognék hozzá. Ezeket a nőket 100-150 forintért veszik szülőiktől, és azon kívül ők is kapnak 20-25 forint havi bért. Elég szép vonás, hogy két-három hónap után úgy vonzódnak gazdáikhoz, mint a hű kutyák. De meg is látszik ennek az együttélésnek a következménye. Az egész városban csak úgy hemzsegek a félvérek, akik többnyire irodai munkákat végeznek. A házigazdánknak is van egy szép, négyéves kislánya. Az anyát már rég elzavarta magától, de a gyereket megkereszteltette és adoptálta. Most az új házvezetőnőt hívja mamának. A gyerek nem beszél csak malájul, most kezd valamit hollandul gagyogni.

Egy kisebb reménysugár. Egy Jäger nevű német fiatalember, egy tipikus globetrotter, dolgozott már Amerikában, Ausztráliában, Hongkongban és Batáviában egy hónapi itt tartózkodás után, éppen ma 15-én, mikor már Neu-Guineába készült átmenni, állást kapott egy rubber (kaucsuk) ültetvényen, amit nagy ivással ünnepeltünk meg.

Közben írt Mészáros – Bangoen Siantárból, ahol van, de ahova innen kiutazni legalább 40 forintba kerül – egy levelet. Gronovszky írt neki ró-lunk, ennek következtében sokkal szívesebb, mint eddig volt, de azért segíteni nem tud rajtunk, amit nem is tudok rossz néven venni szegénynek, mert hát nem is segíthet.

Vasárnap 17-én a házigazdánk felszólít, hogy tegyünk vele egy autókirándulást egy 50 km-re levő faluba. Szívesen kötélnek állunk, és élvezzük az út szépségeit. Hatalmas dohány és kaucsuk ültetvények között kanyarog a pompás országút. Jól megnézünk mindent. Legalább, ha eredménytelenül vissza kell térnünk, fogalmat szereztünk magunknak arról, hogy néznek ki az ültetvények Arnheimiában, ahol a szimpatikus félvér segédjegyző formának szívesen látott vendégei voltunk. Van egy roppant herceg kis félvér malájtípusú felesége, aki egy Gabi nevű pesti artistalánynak a megszólalásig hű, barna alteregója. Ezt a délutánt igazán kellemesen eltöltöttük.

Egy életrevaló gondolatom támadt. Nem lenne-e helyesebb Singaporba¹⁵ átmenni és ott, mint üzletember működni. Először is olyan dolgokat tanul az ember, aminek mindig hasznát veheti még Európában

is, másodszor esetleg négy-öt év múlva önállósíthatja magát itt az ember, ezen az úton nagy vagyont szerezhethet. Ha Szumatrán maradok nem tanulok semmi olyat, aminek az életben valaha is hasznát venném, csak elmaradok a világtól, és egész életemre ide vagyok kötve, mert hogy vagyont szerezhethet-e itt az ember magának, az nagyon kétséges. Írtam is evégből Lőwynek, aki már négy évig kint volt Singaporban, ő talán tud tenni valamit érdekemben. Igazán roppan feszült kíváncsisággal várom válaszát.

Medán, 1914. május 19.

Talán hat évig, talán még hosszabb ideig fogom második hazámnak nevezni Szumátra szigetét, ezért igyekszem ezt töviről hegyire kitanulmányozni és viszonyairól egy rövid áttekinthető skiccet vázolni. Tehát a sziget, amely körülbelül akkora, mint Ausztria–Magyarország¹⁶, nem igen népes. Összevissza ha öt millió lakosa van. 1000 és 1000 négyzetkilométernyi területek leledzenek még ősi kultúrálatlan vadságukban. Fenn a hegyekben még egy pár évvel ezelőtt is emberevő malájok tanyáztak, akik még ha szerét tehetik nagy suttyomban ma sem vetik meg ezt a csemegét. Az egyik boyunk ahogy itt a szobainasokat hívják ebből a törzsből származik. Kérdem tőle, "Boy, ada makan sudak orang daging?" "Boy, ettél már te emberhúst?" azt válaszolja. "Ja, Tuan, satu kali. Daging orang banjak baik" "Igen uram, egyszer. Az ember hús igen jó." Na, gondolom, az ördög vigye el a gusztusodat, csak engem meg ne egyél.

Hát hogy visszatérjek a tárgyhoz, a sziget fel van osztva négy szultánságra, a Delii, Palenbangi, Padangi és Ácsini¹⁷ szultánságok. Deli, ahol Medán és így mi is vagyunk a legkulturáltabb mind a négy között. Óriási hollandus és angol társaságok bérlik a földeket a hollandi kincstártól, névleg azonban a delii szultántól, aki európai műveltségű maláj, és aki Medánban levő gyönyörű palotájában lakik. Egy egész háreme van, és idősebb ember lévén egész csomó házas fia, akik szintén vele laknak, és akik igen csinos apanázst élveznek. Kedvenc felesége egy görög nő. Ennek fia a trónörökös is, egy Európában nevelkedett fehér bőrű vörös hajú férfiú. De van is jövedelme a szultánnak igen szépen. Minden font dohány után két centet kap, ami tekintve a Szumátra dohányok roppant magas fontonkénti 1,80 frt f. 2 eladási árát, a bruttó nyereségnek egy percentjét teheti. Pontos statisztikát Szumátra évi produkciójáról nem tu-

dunk, de a dohány után kapott járuléka is kitesz 12-14 millió forintot. A többi termények után is kap valószínűleg igen szépen.

Deli fő népességét a túlnépesedett Jávából dolgozni ide exportált bosszúálló természetű "Javanések", jávai maláyok¹⁸ és khinaiak¹⁹ teszik. Azon felül a Ceylon szigetéről bevándorolt szinghalézék és az indiából jött "benghalések". Egy pár száz japán és az uralkodó európaiak egészítik ki a listát. A maláy igen tiszta, olajbarna arcú kistermetű nép, nem sötétebb, mint a délolaszok. A nők kicsiny, de arányos termetűek, formásak és igen sok határozottan szép arcú van köztük. Lusták és bosszúállók, még két év múlva sem felejtenek el egy sértő szót és fél méter hosszú késükkel a paranggal igen ügyesen elteszik láb alól megbántójukat. A kultúra iránt igen fogékonyak, van sportklubjuk, footballoznak, tenniszeznek, a jobb módúak mind el vannak látva kerékpárral és alig akad köztük analfabéta. A félhivatalos nyelv a maláy, a közhivatalokban csak maláyul beszélnek az iskolában fehér tanítók malájul tanítanak.²⁰ Minden európainak, kínainak és más bevándoroltaknak első dolguk malájul megtanulni. Igaz hogy roppant könnyű nyelv. Grammatika absolute nem létezik, csak a tőszavakat ragasztják egymáshoz. Csak szavakat kell tanulni, és már malájul beszél az ember. Alig két hete hogy itt vagyunk és már elég értelmesen gagyogunk. A kínaiak piszkosak ugyan, de roppant szorgalmasak. Úgy a "kebonok"-on (malájul ültetvény) dolgozó kulik, mint a városi iparosok és kereskedők. Van itt kínai aki húsz évvel ezelőtt még kuli volt, nem beszélnek malájul és kínaiul és ma már 30 milliónyi vagyona van. A fő termények a dohány, rubber²¹, kávé, kókuszdió és újabban tea. A földművelés módozataira majd csak később akarok rátérni.

A mai nap legérdekesebb eseménye különben az, hogy egy ismerős assistent²² a jávai kulik, akiket lustaságukért pénzbírságra büntetett, a mezőn dorongokkal és késekkel megtámadták. Szerencsétlenségére nem volt nála fegyver, és az lett a dolog vége, hogy vérbefagyva szállították be a kórházba, ahol most már minden veszélyen túl van. Ez különben itt nem kelt feltűnést, mert elég gyakran előforduló eset.

Medán, 1914. május 20-21.

Hiába, nem tudom megszokni ezeket a hollandusokat, már a hajón bizonyos ellenszenvvel viseltem irányukban, de itt még jobban megcsömöröltem tőlük. *Käsköpfe*²³, ahogy a németek csúfolják őket. Roppant kiállhatatlanok, hogy miért is? Hirtelen nem is tudom megmondani. Talán az a pocsek recsegős nyelv, amit beszélnek, és amit én nem értek, teszi ezt részben. Hanem amit itt csináltak Deliben azelőtt mindenesetre kalapot

emelek. Minden egyes ültetvényre vasút vezet, de ahol ez nincs, ott a legpompásabb makadám országút. Arról a rettenetes kultúra hiányról, úgy és amint azt Máyerszky Béla barátom elképzelte szó sincs. Igaz hogy nincsenek hatalmas gyárai, de ha beleszokik az ember, az itteni viszonyokba, csak olyan jól találhatja magát, mint Európában kivált, ha társasága is van, amit nem nagyon nehéz itt találni. Legeklatásabb²⁴ bizonyítéka, hogy jól lehet élni, az, hogy összes legalább egy-két év óta itt élő fehérek igen jól érzik magukat és egynek sincs kedve itt hagyni Szumátrát. Azt mondják "jó Európában, ha pénze van az embernek, de ha nincs, százszor jobb Deliben." A fővárosban három európai nívón álló mozi van. Minden hónapban egy-két európai cirkusz vagy varieté társulat. Az összes európai újságok kaphatók. De vigye el az ördög még sem az Andrassy út az vagy az Erzsébet körúton a sör kabaré, de jó is volna néha ott lenni.

Medán, 1914. május 22.

Közben Gemke, aki egyszer már volt kinn Szumátrán, de haza kellett mennie üdülés végett, mivel egy maláy csúnyán összeszurkálta, egy kitűnő állást kapott. Ez ugyan nem túlságosan vigasztaló rám nézve, mert a hollandusoknak semmi nehézségbe sem ütközik itt álláshoz jutni. Az unalom örjítő. Ha valaki azt mondaná, vagy valamiért arra ítélnének, hogy egész életemet így kell leélni, minden habozás nélkül azonnal föbe lőném magamat. A kilátásaink arra nézve, hogy valami állást kapjunk, nem valami nagyok. Egyre kapjuk a lemondó válaszokat. Napjában kettőt, hármat is. Talán jön azért még június 9-ig valami, mert tovább a pénztelenségünk miatt sajnos nem várhatunk. Akkor aztán Singaporéba átmenve, ha egy-két nap alatt nem sikerül állást kapni, elszegődöm egy Európába menő hajóra Stewardnak, a Konsul²⁵ segítségét csak legvégső esetben akarva igénybe venni. Kár volt a Laci hirtelenkedése után indulni és ohne weiteres²⁶ kiutazni, hiszen ismerhettem már a hebehurgia gondolkodását. No de eső után késő a köpönyeg. Igaz ugyan, hogy elég kellemtelen, hogy egész életén át saját kárán tanuljon az ember. Szeretnék már egyszer véglegesen kitanulni. Hányféle mesterségre fogom még adni a fejemet? Igazán szeretném már tudni, hol és mikor fogok még egyszer megállapodni. Voltam már textiltechnikus jelölt, gazdálkodó, katona, hivatalnok és vigéc, majdnem lapszerkesztő, most ültetvényes jelölt. Talán nem sokára hajópincér, vagy fűtő és azután fotográfus. Hát egy alig 22 éves ember alig kívánhat és képzelhet magának változatosabb sorsot.

Medán, 1914. május 24.

Már-már tökéletesen el vagyunk határozva, átmenni Singaporba, hogy onnan haza hajózzunk, pedig de nagy szégyen lesz. Alighogy kijön az ember, már letörve várja, hogy elkezdje ott, ahol elhagyta. Hát mégis igaza lesz Tarnaynak: "hat hónap múlva itthon lesztek és még az az illúziótok sem lesz meg, hogy ha itthon nem lehet boldogulni, még külföldön mindig csinálhat az ember valamit." És akkor tényleg igaz az is, hogy egész életemen át üldöz a pech. Pedig eltekinthetnék már minden emberi gyengeségtől és honvágytól és egyebektől, ha az anyagi körülmények megengednék az ittmaradást. Azonban házigazdánk egy volt matróztól nem várt humánus kijelentést tett, ami minden esetre a mi szilárd elhatározásunkra is döntő befolyást gyakorolt. Ugyanis "az urak nem azért jöttek ki, hogy egy pár hét múlva visszamenjenek. Ha a pénzük elfogy, el lehetnek nálam akármeddig. Az urak mint gentlemanok viselkedtek, hát én is az leszek. Természetesen nem vagyok Krózus, hát majd ha állásban lesznek megfizetnek. Ez maximálisan csak hetek kérdése." Azonkívül ma összeismerkedtünk egy itt roppant tekintélynek örvendő jószágigazgatóval, Kemmlerrel, aki történetesen a Mészáros főnöke. Kinevette aggodalmainkat és ismét hallhattuk "Seien Sie nicht besorgt, hier in der Ostküste kommt alles zurecht." És legmesszebbmenő erkölcsi támogatásáról biztosított. Ma este egy kis gyenge földrengésben volt részünk, és láttunk egy liba nagyságú denevért, egy vámpírt a város felett szállani.

Medan, 1914. június 2.

Ez a 8-9 napi pauza meglehetősen egyhangú volt. Megint valami nem törődöm hangulat vett rajtam erőt. Minden mindegy. A kilátások, hogy valamit kapjunk, megint meglehetősen gyengék. A klíma gyalázatos. Ez a rettenetes hőség szinte kibíratatlan. Egyetlen vágyam és törekvésem, most Singaporba jutni, ahol négy-öt évi munka után szintén szerezhetek egy kis tőkét, és ami a fő olyan tapasztalatokat és ismereteket amiknek odahaza is hasznát vehetem. Nem is nyugszom addig, ha bele telik is egy félév, de végrehajtom ezt a tervemet. Ha nem sikerülne, akkor azt hiszem egy éven belül szedem a sátorfát és megyek haza.

Furcsa dolog az, hogy mindenkinek igaza van mindig, csak az embernek magának nincs. Igaza volt Schwartznak, igaza Tarnaynak, igaza Mejerszkynek és akkor, amikor azt írta, hogy igen szép minden, amíg ez újszerűség varázsával bír, de annál csúfabb azután, ha megszokta az ember. Hát van is benne valami. Eleinte roppant érdekes is volt, ha ki-

ment az ember a város végére hát úgy ugráltak körülötte a virgonc majmok, mint itthon a verebek.

Most már Laci kezd elégedetlenkedni a helyzettel. Nagyon szeretne haza. A napok óta elzárva tartott naplóról arra következtetek, hogy a szíve húzná hazafelé és ezt be is írhatta különben egyébként nem féltene. Hja Elza "a női szépség eszményképe" ahogy Bauer Mátyás mondta. Hát takaros kis tyúk az illető, az bizonyos.

Levél jött a pátriából. Szegény népek, kár volt ott hagyni őket. Csak most látom, milyen jó az, ha az embernek otthona van. Utánam akarnak jönni, csak maradjanak Pesten, én is igyekszem vissza pár éven belül. Nincs is annak a városnak párja a világon.

Különös dolog, május 25-én olvasom a *Leipziger Illustriertében*, hogy meghalt Fejérváry Géza²⁷. Ejnye de sokáig jön a hír. No de jön gyorsabban is. 27-én olvasok egy Reuter telegrammot, hogy meghalt Kossuth Ferenc²⁸. Isten nyugosztalja őket.

Viharos pünkösdvásárnapunk volt. Az ivás már reggel megkezdődött és tartott hétfő reggelig. Gott verdamme!²⁹ Ahogy a sajtfejük mondják, ez volt a kaufolás. Sör, pezsgő, rajnai bor, olasz veres bor, megint sör, knikebein pálinka. Hát sokféleképpen züllöttem már, de ez megint érdekes volt, nem minden pesti gyerek dicsekedhet el vele. Megtettük már Bécsben, hogy Ulrich Pispék a kocsí tetején ült, mi meg a kocsí két ablakán kihajolva üvöltöttük végig a Rothenurm és Kärtnerstrassét este 10-kor. De itt a riksában ülve bőgtük, a félmeztelen kulik és a járókelő hollandusok csudálkozására, hogy "A kövesdi fogadóban kilenc csendőr elibém állt." Majd egy japán vendéglőben a kis gésákat mulattattuk maláy viccekkel és halálra röhögtük magunkat Gusztáv Adolfon egy krónikus részegségben szenvedő norvég hajókormányoson. Majd sorra jött a *Hotel de Boer*, *Hotel Medan* ahol legnagyobb meglepetésünkre bár, de nagyon idegen akcentussal "Jó estét kívánok"-kal köszöntött egy Magyarországtól tíz éve távol élő huszti honfitársunk egy itteni nagy autózlet alkalmazottja. Reggel öt óra tájt aztán ágyba kerültünk, hogy felébredve megint belezökkenjünk a megszokott halálos egyhangúságba. De meg tudom most érteni szegény Waboscht, mikor Lussinból azt írta, "Olyan ez az élet itt, mint a rabság." Nahát ez még rosszabb, azt merem állítani.

Medan, 1914. június 13.

No nem igen hittem, dacára, hogy előre látható volt a dolog. Holnap utazok vissza Európába. Mindenki azt mondja helyesen. Miért? 30 vagy 40 ültetvényessel ismerkedtem meg hat heti itt létem alatt. Ki 7 éve, ki 18

éve van itt, és egynek sincs egy huncut megtakarított vasa sem. Az élet roppant drága, az ember, ha még olyan absztinens volt is, hozzá szokik az iváshoz, ami ezeket felemészt. Minden este összejönnek az ültetvényesek, majd egyiknél, majd másiknál és az úgynevezett "Makan besar-nál"³⁰ mindent felesznek, felisznak ami aztán százakba kerül és így jó, ha az ember adósságot nem csinál. Na aztán mi vár rá, ha évek múlva, bután, igen elbutulva, mert a trópusok alatt mindenkinek ez a végzete, elmarad a kultúrától, félig delírium tremenssel, krajcár nélkül hazatér. Lehet utcaseprő, vagy mi. Igen, ha valamelyik nagy keleti kikötővárosban, mint kereskedő tevékenykedik, és úgy tér vissza két-három év múlva, gazdag tapasztalatokkal, az más. De az a tervem, hogy Singaporba átmenjek, füstbement, Löwy egyáltalán nem válaszolt. Most még a betegségek is erőt vettek rajtam, lázas vagyok, a fejem fáj minden este, éjjelenként nem tudok aludni, nem bírom a klímát. Egy pár százassal szegényebben, de tapasztalatokkal gazdagulva visszatérek. Megtanultam azt, hogy ne mozduljon el otthonról az ember kenyérkereső szándékkal, ha csak nem kénytelen vele. Nekem tulajdonképpen nem is volt okom az eljövételre. Csak belelovaltam magam a dologba, mert a kíváncsiság hajtott. Ami kellett mindig meg volt és meglesz ezután is. Hiszen sohasem vágytam én nagy vagyon után.

Bent volt a kuntji Beck a törvényen és olyan örült zriket csináltunk, hogy az esze megáll az embernek. Ivás, széjjelnézés (...).

A Kontrollertől³¹ kaptam 14 forintot, amivel Pennangba megyek, onnan meg küld a konzul. Na igazán kíváncsi vagyok a fejleményekre.

Délután 3 óra Belawan 1914 . junius 14 .

A Koninklijke Packetvaart Maatschappij egy kis partigőzösén ültünk..., amely Penangba szállít, ahol még egy nagy feladat előtt álok, a Konsullal elintézni hazaküldetésemet. Most ráérek még leírni a Kuntji Becket is. Egy művelt német úr, de aki miután 18 éve Sumatrán ültetvényes totál eldurvult. Valami kis kuli pofozásért volt itt törvényben és roppant összebarátkozott velünk. Iszonyú mennyiségű Whyskit megivott és Kuntji sert. Kuntji annyit jelent malájul "kulcs"³² és egy ilyen márkájú export sört ami egész keleten el van terjedve, és amit az ő apja fabrikál Brémában.³³ Lacinak megígérte, hogy állást szerez, mert ő vagy egy és fél évig Sumatrán akar maradni, hátha összeszed egy pár száz forintot. Nekem meg iszonyúan beszélt, hogy keressek fel egy bizonyos Berkes Ernőt, aki nála három évig assistens volt és most külföldi dohánybevásárló. Jó! Megint végig csinálni egy pár lumpolást. Rettenetes, hogy mennyit isznak az emberek a

trópások alatt, de magamról tapasztalom, hogy föltétlenül szükséges, hogy az ember momentán annyira, amennyire megtartsa szellemi és testi frissességét. De egy pár év múlva jelentkezik is aztán a reakció. Elutazásom előtt még egy érdekes embert volt alkalmam megismerni. Kivits Cornelius egy 55 éves hollandus, aki 35 éve nem mozdult már ki Summátrából. Otthon béres volt, majd 24 évig katona a hollandi gyarmati hadseregben, ahol egy pár véres háborút végig harcolt és ahol nem vitte tovább a közlegénységnél, miután sem írni sem olvasni nem tud. Most assistens egy gumiültetvényen és óriási vadász, valami 10 elefántot, 9 tigrist, 15 párducot s teméntelen vaddisznót összelőtt. Négy éve nem volt már városban, most bejött Medanba, berúgott mint a csacsi és visszatért a Kebonra³⁴. Ennek élet ez, nem intelligens embernek. Ma déli 12 órakor Laci, Van Hengel és Steenweg az úgynevezett segédjegyző kikísértek az állomásra, ahol vonatra ültem, amely Belawánba vitt, ahol felültem erre a mocskos gőzösre. (...)

Noten

- ¹ Az alábbi szöveg hüen ragaszkodik az eredetihez. Ebből a régies nyelvhasználatból és helyesírásból fakadóan adódhatnak esetleg értelmezési nehézségek, stilisztikai problémák vagy szokatlan fordulatok. A szöveg korhű visszaadásának érdekében a mai olvasó számára nem hajtottunk végre jelentős változtatásokat.
- ² Norddeutscher Lloyd – német hajózási társaság neve
- ³ Belawan – Medan kikötője Szumátra keleti partján.
- ⁴ *Prinz Ludwig* volt annak a német hajónak a neve, amellyel Radnai és Székely Genovából Penangba érkezett.
- ⁵ Székely László író, Radnai unokatestvére.
- ⁶ Koninklije Paketvaart Maatschappij – holland hajózási társaság neve
- ⁷ dohányültetvények
- ⁸ Harrison & Crossfield egy 1844-ben alapított cég, melynek utógcége a mai napig olajpálma ültetvényekkel rendelkezik Deliben.
- ⁹ Radnai hibás német mondata helyesen így hangzana: "Hier an der Ostküste kommt alles in kürzester Zeit zurecht."
- ¹⁰ munkafelügyelő
- ¹¹ Kp. – képviseleti
- ¹² Gíg (eng.) – könnyű, kétkerekű kocsik egy lóval
- ¹³ Korona – A bankok és takarékpénztárak elszámolásait, hiteleiket, betéteiket és más pénzügyi műveleteiket a 20. század első negyedében koronában bonyolították. Az Osztrák–Magyar Monarchia területén az 1899. évi XXXVI. tc. alapján 1900. január 1-jétől a korona lett a törvényes fizetőeszköz. A korona fém pénzei nemcsak nikkeltől és bronzból lettek kiverve, hanem aranyból és ezüstből is. Az osztrák értékű forintról a koronára való átállás az ezüst egy forintot kivételével (ez 1927-ig forga-

lomban maradt) 1910-ben zárult le. Az I. világháború kirobbanásakor felfüggesztették a forgalomban lévő pénz 40%-os fedezettségét, valamint az Osztrák–Magyar Banknak azt a kötelezettségét, hogy gondoskodjon a korona más aranyalapú valutákkal szembeni értékállóságáról. Az állam növekvő háborús kiadásait a bankóprés gyorsuló működtetésével egyenlítette ki, amely egyértelműen az infláció mind lendületesebbé válásához vezetett. A forgalomban lévő pénz mennyisége a háborús évek során több mint 13-szorosára nőtt. Az Osztrák–Magyar Monarchia széthullását követően a tovább gyorsuló infláció jeleként mind nagyobb címletű bankjegyek kerültek forgalomba, és 1923-ban kiadták az 1 millió koronás papírpénzt is. A Népszövetségi kölcsönhöz kapcsolódó szanalási törvénycsomag megvalósításának részeként 1924-ben rögzített árfolyammal sikerült stabilizálni a korona értékét, majd az 1925. évi XXXV. tc. értelmében 1927. január 1-jétől a koronát a pengő váltotta fel (1 pengő = 12 500 papírkorona, 1 aranykorona = 17 000 papírkorona).

¹⁴ benmszülöttek

¹⁵ A magyar helyesírás mai szabályai szerint: Szingapúr, angolul: Singapore.

¹⁶ Radnai nem keveset tévedett, ugyanis Szumátra területe 473.606 km² míg az Osztrák–Magyar Monarchiáé 676.615 km² volt.

¹⁷ Ácsin megegyezik a Szumátra északi részén fekvő Atjeh-val. (angol: Acheh)

¹⁸ Maláyok – malájok. A helyesírás tekintetében Radnai nem éppen konzekvens, lsd. a következő jegyzetet is.

¹⁹ Khinaiak – kínaiak

²⁰ Ez a kijelentés is bizonyítja, hogy Radnai nem ismerte kellőképpen a helyi viszonyokat.

²¹ Rubber (holland) – gumi, itt: kaucsuk

²² Assistent-nek (holland) hívták az ültetvényeken a fehér vagy félvér munkafelügyelőket.

²³ Käseköpfe – sajtfejűek

²⁴ Eklatáns – meggyőző

²⁵ konzul

²⁶ Ohne weiteres – minden további nélkül

²⁷ Fejérváry Géza: (Josefstadt, Cseho., 1833. márc. 15. – Bécs, 1914. ápr. 25.): tábornagy, honvédelmi miniszter, miniszterelnök. Ferenc József bizalmi embere. 1851-ben hadnagy, 1859-ben mint vezérkari kapitány részt vett a solferinói ütközetben. 1862-ben osztrák bárói rangot nyert. Részt vett az 1866-i porosz háborúban. 1884. okt. 28-tól 1903. jún. 27-ig m. honvédelmi min., majd az uralkodó testőrségének kapitánya. A Szabadelvű Párt bukásakor, 1905. jún. 18-án az uralkodó a parlamenti formák negligálásával miniszterelnöknek nevezte ki. A koalícióban tömörült pártok élesen támadták Fejérváry "darabont" kormányát, amely az általános választójog bevezetését is kilátásba helyezte a koalíció megpuhítására. Miután a koalícióba tömörült pártok vezetősége fokozatosan feladta követeléseit, Fejérváry közvetítésével létrejött a megegyezés köztük és az uralkodó között, 1906. ápr. 8-án Fejérváry és kormánya lemondott. 1875-ben m. báróságot kapott.

²⁸ Kossuth Ferenc: (Pest, 1841. nov. 16. – Bp., 1914. máj. 25.): dualizmus kori politikus, mérnök, miniszter, Kossuth Lajos idősebb fia. A szabadságharc bukása után, 1850-ben vitték ki apjához. Emigrációban nőtt fel. Műszaki tanulmányainak befejezése után Nagy-Britanniában, majd Olaszó.-ban dolgozott. Európai hírnevet szer-

zett a vasút- és hídépítés, valamint az alagútás terén. Részt vett az emigráció politikai és publicisztikai tevékenységében is. 1859-től a Magy. Nemzeti Igazgatóság titkára. 1894-ben hazakísérte atyja holttestét, s véglegesen hazaköltözött. 1894-ben képviselővé választották; a Függetlenségi Párt elnöke lett, de azon belül a megalkuvó politikai irányzatot támogatta. 1905-ben a szövetséges ellenzék vezérlőbizottsága elnökévé választották. A Wekerle-kormányban 1906. ápr. 8-tól 1910. jan. 17-ig kereskedelmi miniszter. 1907-ben megújította a vám- és kereskedelmi szerződést Ausztriával. Mikor 1909-ben a Függetlenségi Párt két táborra szakadt, kisebbségben maradt Justh Gyulával szemben. A Wekerle-kormány lemondása után Apponyi Alberttel együtt a Függetlenségi és 48-as Kossuth Párt vezetője. A két Függetlenségi Párt egyesülésekor az egyre többet betegeskedő Kossuth már csak az egyik elnöki tiszteletet vállalta. Kiadta atyja iratainak egy részét.

²⁹ Helyesen: Godverdomme!

³⁰ Makan besar (maláj) – nagy evészet

³¹ Helyesen: controleur – holland kormányhivatalnok

³² Helyesen: "kunci" a kulcs maláj megfelelője.

³³ Az említett Beck úr valószínűleg az 1826-ban alapított, brémai székhelyű, világszerte ismert, Beck's söröző tulajdonosának a fia. A kulcs, mely a mai napig a Beck's sörösüvegek címkéjén látható a brémai városi címerből való. A Beck's sör annyira ismert és kedvelt volt a gyarmatokon, hogy 1931-ben a Beck's Bataviában és Singaporemében saját sörgyárat épített.

³⁴ Kebon (maláj) – kert, itt: ültetvény